

ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ FELICITAS TEMPORUM ΣΤΗΝ HISTORIA AUGUSTA

Η *felicitas* συνδέθηκε σημασιολογικά με διάφορες έννοιες, οι οποίες αποδίδουν, ως επί το πλείστον, την έννοια της γονιμότητας και της αφθονίας.¹ Στην αρχική της σύλληψη η έννοια έχει δύο σημασίες: μία μαγική, σύμφωνα με την οποία η *felicitas* ταυτίζεται με μια υπερβατική δύναμη που ενυπάρχει στον άνθρωπο, και μία θρησκευτική, σύμφωνα με την οποία η έννοια αποδίδει την εύνοια της τύχης και των θεών.² Αφενός η ετυμολογική-σημασιολογική συγγένεια της έννοιας με τους συγκεκριμένους όρους και αφετέρου η υπερφυσική-μαγική διάστασή της εξηγούν την περιγραφική λειτουργία της χρήσης της στην απόδοση της έννοιας της ευφορίας της γης, της καρποφορίας των δένδρων και του πλούτου του υπεδάφους μιας χώρας.³

Η *felicitas*, κατά την εξέλιξη της χρήσης της στην περίοδο της Δημοκρατίας, και κάτω από την επίδραση της επίσημης ιδεολογίας των ελ-

1. Ως συνώνυμα του επιθέτου *felix* χρησιμοποιούνται τα *fecundus*, *ferax*, *fertilis*, *secundus*, *fortunatus*, *iucundus*, *laetus*, *opulentus* και *prosper*. Βλ. A. Walde - J. B. Hofmann, *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*, I, Χαϊδελβέργη 1938, σσ. 474-476.

2. Για τη μαγική και θρησκευτική σημασία της *felicitas* βλ. G. P. Calásso, «Appunti sul concetto di "Felicitas"», *Atene e Roma* 7 (1962) 29 και E. Wistrand, *Felicitas imperatoria* [Studia Graeca et Latina Gothoburgensia 48], Göteborg 1987, σ. 9, όπου και η σχετική βιβλιογραφία για τις διαφορετικές παλιότερες απόψεις που έχουν διατυπωθεί. Ο πρώτος ασπάζεται την ερμηνεία της έννοιας με τη θρησκευτική της σημασία. Ο δεύτερος θεωρεί πιθανή την ύπαρξη της μαγικής σημασίας της έννοιας όντως σε πρόωμη εποχή, και σε μικρότερο βαθμό στο τέλος της εποχής της Δημοκρατίας, όπως αποδεικνύεται από τη χρήση της στην απόδοση της έννοιας της καρποφορίας των δένδρων ως δύναμης ή στην απόδοση της δύναμης της καλής τύχης, που μπορεί να μεταδοθεί από άψυχα αντικείμενα στον άνθρωπο.

3. CIL IV 1454: *hic habitat || Felicitas*, σε επιγραφή που πλαισιώνει την απεικόνιση φαλλού σε αρτοποιείο της Πομπηίας. Για τη διατήρηση της αρχικής σημασίας της έννοιας ως γονιμότητας στην επιγραφή βλ. F. Roscher, *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, I.2, s.v. «Felicitas», Hildesheim 1965, σ. 1473. Για την έννοια *felicitas* ως ευφορίας του εδάφους και γενικά γονιμότητας και για το επίθετο *felix* ως προσδιοριστικό φυτών βλ. L. Zieske, *Felicitas. Eine Wortuntersuchung* [Hamburger Philologische Studien 23], Αμβούργο 1972, σσ. 3-11, όπου και τα σχετικά χωρία. Οι όροι *infelicitas* και *infelix* χρησιμοποιήθηκαν από τον Λίβιο για τα φυτά του Κάτω Κόσμου, για να αποδοθεί η έννοια της απουσίας της θεϊκής εύνοιας τόσο για την καρποφορία όσο και γενικότερα για την επιτυχή έκβαση των ανθρωπίνων πραγμάτων. Για το θέμα βλ. J. Gagé, *Reallexikon für Antike und Christentum*, VII, s.v. «Felicitas», Στουτγάρδη 1969, σ. 712.

ληνιστικών μοναρχιών, συνδέθηκε με τις στρατιωτικές επιτυχίες των στρατηγών που απολαμβάνουν τη θεϊκή εύνοια.⁴ Η στρατιωτική νίκη είναι το αποτέλεσμα της *felicitas imperatoria*, η οποία, σε μία εξέλιξη της αρχικής προβληματικής σχετικά με την ερμηνεία της έννοιας, είτε συνδέεται με τη *fortuna* και τους θεούς είτε με τις προσωπικές αρετές του στρατηγού-ηγεμόνα.⁵ Στην επιχειρηματολογία μιας εύλογης ορθολογιστικής προσπάθειας συγκερασμού της θρησκευτικής διάστασης της έννοιας με τον ανθρώπινο παράγοντα,⁶ υποστηρίχθηκε ότι οι προσωπικές αρετές του στρατηγού-ηγεμόνα, και ειδικά η *pietas* και η *virtus*, από τις οποίες εξαρτάται η *victoria*, αποτελούν προϋπόθεση για την προσωπική *felicitas* του ηγεμόνα, ως εύνοια των θεών, η οποία του εξασφαλίζει, τελικά, μεταξύ άλλων, και τη νίκη στις πολεμικές του επιχειρήσεις.⁷ Η λογική βάση αυτής της άποψης ενισχύεται από το γεγονός ότι η *Felicitas*, ως θεά, διαφοροποιείται από τη θεά *Fortuna* και, ως θεϊκή δύναμη, είναι εκείνη που εξασφαλίζει γενικά την επιτυχία στα εγχειρήματα του ανθρώ-

4. Wistrand, ό.π., σ. 66.

5. Για τη *felicitas* ως εύνοια των θεών και της τύχης, από την οποία εξαρτάται η στρατιωτική επιτυχία βλ. T. Hölscher, *Victoria Romana*, Mainz 1967, σ. 163. Πρβ. Zieske, ό.π., σ. 62 κ.ε. και J. R. Fears, «The Theology of Victory at Rome», ANRW II 17.2 (1981) 746 κ.ε. Κατά τον Gagé, ό.π., σ. 713, η χρήση της έννοιας της *felicitas* για την απόδοση του περιεχομένου της επιτυχίας μιας στρατιωτικής επιχειρήσης στην περίοδο της Δημοκρατίας αποδεικνύει ότι δεν υφίσταται πλέον σύνδεση της *felicitas* με τη *fortuna*. Αντίθετα, η σύνδεση της *felicitas* με την επιτυχία και γενικότερα την ελληνική ευτυχία, που εξαρτάται από την τύχη, καταργεί οποιαδήποτε εξάρτηση της έννοιας από εσωτερικά γνωρίσματα του ανθρώπου. Βλ. συμπληρωματικά I. Kajanto, «Fortuna», ANRW II.17.1 (1981) 523.

6. Π.χ., από τον ανθρώπινο παράγοντα εξαρτάται αποκλειστικά η *felicitas* με τη σημασία της ιδιαίτερης ικανότητας στους τομείς της λογοτεχνίας, της ρητορικής και της επιστήμης. Βλ. Zieske, ό.π., σ. 23 κ.ε.

7. Για την *pietas* ως προϋπόθεση για τη θεϊκή εύνοια που απολαμβάνει ο στρατηγός, από την οποία εξαρτάται και η νίκη βλ. L. Berlinger, *Beiträge zur inoffiziellen Titulatur der römischen Kaiser. Eine Untersuchung ihres ideengeschichtlichen Gehaltes und ihrer Entwicklung*, Diss. Univ. Breslau 1935, σ. 15, όπου γίνεται λόγος για τη σύνδεση των αυτοκρατορικών τίτλων *Felix* και *Pius* στα νομίσματα. Για τη σύνδεση των αυτοκρατορικών τίτλων *Felix*, *Pius*, *Invictus* πρβ. M. P. Charlesworth, «Pietas and Victoria. The Emperor and the Citizen», *JRS* 33 (1943) 1 κ.ε. και H. Erckell, *Augustus, Felicitas, Fortuna. Lateimische Wortstudien*, Diss. Göteborg 1952, σσ. 115 και 120. Για την εξάρτηση της *felicitas* από την προσωπική *pietas* του ηγεμόνα πρβ. C. Brutscher, «Cäsar und seine Glück», *MH* 15 (1958) 78 και A. Wallace-Hadrill, «The Emperor and his Virtues», *Historia* 30 (1981) 315. Σχετικά με τη σύνδεση της *felicitas* με τη *virtus* και άλλες προσωπικές αρετές του στρατηγού-ηγεμόνα βλ. Zieske ό.π., σσ. 51 κ.ε. και 223-224. Έτσι εξηγείται η χρήση του επιρρήματος *felicititer* στις περιγραφές τέλεσης θριάμβου στον Λίβιο. Για το θέμα βλ. H. Erckell, *RE* VII A.1 (1939), s.v. «Triumphus», σσ. 493-511· ο ίδιος, (1952) ό.π., σ. 54 κ.ε. Για συγκεκριμένα παραδείγματα στο Λίβιο βλ. Zieske, ό.π., σ. 220 κ.ε. Πρβ. Wistrand, ό.π., σ. 16 κ.ε. Για την υπεροχή του ρόλου της πολεμικής *virtus* του ηγεμόνα έναντι εκείνου της *felicitas*, ως θεϊκής εύνοιας, για τις στρατιωτικές επιτυχίες βλ. Wistrand, ό.π., σσ. 37-39.

που και ειδικά την επιτυχία στις στρατιωτικές επιχειρήσεις.⁸ Η επίκληση της θεάς *Felicitas*, εκτός από τον ιδιαίτερο ρόλο που έχει στην επίσημη λατρεία,⁹ μετατράπηκε στους αυτοκρατορικούς χρόνους σε συστατικό στοιχείο της επίσημης ιδεολογίας και η θεϊκή εύνοια που απολαμβάνει ο ηγεμών προβλήθηκε ως προσωπική του αρετή. Οι προσωπικές αρετές του αυτοκράτορα στην επίσημη ιδεολογία του παρέχουν ένα ελαστικό αλλά συγχρόνως αποτελεσματικό σύντομο σύστημα επικοινωνίας για την προβολή της εικόνας και των επιτευγμάτων του,¹⁰ υπενθυμίζοντας συνεχώς την ευεργετική δράση του ίδιου και την ευλογία που απολαμβάνει το ανθρώπινο γένος χάρη στον σωτήρα ηγεμόνα που του εξασφάλισαν οι θεοί.¹¹ Σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, ο ρόλος που αναγνωρίζεται στον ηγεμόνα και στη θεϊκή εύνοια που απολαμβάνει χάρη στις αρετές του συνδέεται με την πολιτική του και με τις συνθήκες που εξασφαλίζει αυτή για την κοινωνία, δηλαδή με την «ευδαιμονία των καιρών», τη *felicitas temporum*. Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να μελετηθεί στην *Historia Augusta* το περιεχόμενο της *felicitas temporum*,¹² το οποίο, σε αντίθεση με τις παραδοσιακές ερμηνείες που της δόθηκαν γενικά, δεν ε-

8. Gagé, ό.π., σ. 713. Σύμφωνα με την αντίθετη άποψη (Bruthscer, ό.π., σ. 80) στους αυτοκρατορικούς χρόνους η έννοια της *Felicitas* χάνει οποιαδήποτε συγκεκριμένη σημασία και χρησιμοποιείται χωρίς διάκριση το ίδιο με τη *Fortuna*, όπως αποδεικνύεται από τα κοινά σύμβολα που φέρουν οι δύο προσωποποιημένες έννοιες στα νομίσματα. Η *Fortuna*, σε κάθε περίπτωση, εμφανίζεται ως σημαντικότερη από τις αρετές του ηγεμόνα που προβάλλονται στην αυτοκρατορική ιδεολογία.

9. Οι πληροφορίες για τη λατρεία της θεότητας στη Ρώμη αντλούνται από τα αρχαιολογικά δεδομένα και είναι συγκεντρωμένες στα αρχαιολογικά και μυθολογικά λεξικά. Βλ. W. F. Otto, *RE VII.1* (1909) s.v. «*Felicitas*», σσ. 2163-2166· G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, Μόναχο 1912, σσ. 266-268· A. Comotti, *EAA III*, s.v. «*Felicitas*», 1960, σσ. 614-615· Roscher, ό.π., σσ. 1473-1475· E. Werner, *Der Kleine Pauly*, s.v. «*Felicitas*», Στουτγάρδη 1967, σ. 532· Gagé, ό.π., σσ. 711-723.

10. Η *felicitas* δεν αφορά, ωστόσο, μόνον τις στρατιωτικές επιτυχίες, αλλά γενικά την επιτυχία σε όλους τους τομείς των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Γι' αυτή τη σημασιολογική χροιά της έννοιας βλ. Zieske, ό.π., σσ. 29 κ.ε. Την εποχή της Ηγεμονίας η θρησκευτική σημασία της έννοιας ως θεϊκής εύνοιας που εξασφαλίζει την αίσια έκβαση των ανθρωπίνων επιχειρημάτων (μεταξύ των οποίων και οι στρατιωτικές επιχειρήσεις) επιβιώνει στην ευχή *bonum, faustum, felixque sit*. Για την ερμηνεία αυτής της έκφρασης προσευχής στο έργο του Λιβίου και στην *Aeneid* του Βεργιλίου βλ. Fr. V. Hickson, *Roman Prayer Language. Livy and the Aeneid of Vergil*, Στουτγάρδη 1993, *passim*, όπου και τα σχετικά χωρία.

11. Για τον προπαγανδιστικό σκοπό που εξυπηρετεί η προβολή των αρετών του ηγεμόνα βλ. J. R. Fears, «The Cult of Virtues and Roman Imperial Ideology», *ANRW II 17.2* (1981) 874-875.

12. Η πολιτική και κοινωνική σημασία της έννοιας της *Felicitas* στους πρώιμους και μέσους αυτοκρατορικούς χρόνους ήταν το αντικείμενο της διδακτορικής μου διατριβής, με τίτλο: *Συμβολή στην Πολιτική και Κοινωνική Ιστορία της Έννοιας Felicitas στη Ρώμη των Αυτοκρατορικών Χρόνων*, Θεσσαλονίκη 2004.

ξαρτάται αποκλειστικά από υπερφυσικούς παράγοντες,¹³ αλλά συνδέεται σε πρακτικό επίπεδο με συγκεκριμένες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες.¹⁴

Η *Historia Augusta*, όπως δηλώνεται στο ίδιο το έργο, είναι το αποτέλεσμα της συνεργασίας έξι συγγραφέων και αποτέλεσε για τη σύγχρονη έρευνα την κύρια ιστοριογραφική πηγή για τον 3ο αι. μ.Χ. Από το τέλος του 19ου αι. κ.ε., επικράτησε η άποψη ότι το έργο γράφτηκε στο τέλος του 4ου αι. μ.Χ.¹⁵ Το έργο, ως πανηγυρικό,¹⁶ θα μπορούσε από άποψη ειδολογική να παραλληλιστεί με τα νομίσματα και τα επίσημα έγγραφα (δημόσιες επιγραφές) που εξυπηρετούσαν την πολιτική των αυτοκρατόρων. Στη διάρκεια του 3ου αι. μ.Χ. και παρά τη γενική πολιτική αστάθεια, που συνεπαγόταν εύλογα την ανασφάλεια και σε επίπεδο κοινωνικό, εξακολούθησε να προβάλλεται στους επίσημους φορείς της αυτοκρατορικής ιδεολογίας η έννοια της *Felicitas Temporum*, της *Felicitas Publica* και της *Felicitas Saeculi*, το περιεχόμενο της οποίας αποδίδεται συμβολικά στα νομίσματα από τα διακριτικά που φέρει η προσωποποιημένη έννοια και με παραλλαγές επιγραφών.¹⁷ Οι αυτοκράτορες

13. Ειδικά για την έννοια της *Felicitas* στην *Historia Augusta* βλ. Zieske, ό.π., σσ. 331-338.

14. Για τη μελέτη του θέματος χρησιμοποιήθηκε η έκδοση του D. Magie, *Scriptores Historiae Augustae* (Loeb Classical Library).

15. Για το ζήτημα της χρονολόγησης της *Historia Augusta* βλ. M. von Albrecht, *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας* II, Δ. Ζ. Νικήτας (επιμ.), Ηράκλειο 2002, σ. 1596, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Για το 389 μ.Χ. ως *terminus post quem* της σύνταξης της *Historia Augusta* βλ. και Fr. Paschoud, «Les «Panegyriques latins» et l' «Histoire Auguste»: quelques réflexions», στο P. Defosse (επιμ.), *Mélanges C. Deroux 2. Prose et linguistique, médecine*, Βρυξέλλες, Latomus, 2002, σσ. 347-356.

16. Έχει αποδειχθεί, ότι, ενώ στο έργο έχει προστεθεί πολύ φανταστικό υλικό (J. Burian, «Fides historica als methodologischer Grundsatz der Historia Augusta», *Klio* 59 (1977) 285-298), χωρίς να υπάρχει συμφωνία για τα κίνητρα του αγνώστου συγγραφέα, ωστόσο, αυτό περιέχει και κάποιες ακριβείς πληροφορίες για την κρίση του 3ου αι. μ.Χ., θέμα που σχετίζεται με την οπτική γωνία της καταγραφής των γεγονότων. Από τον τρόπο έκθεσης και την ερμηνεία των γεγονότων και της συμπεριφοράς που αποδίδεται στα πρόσωπα που αναφέρονται στις βιογραφίες προκύπτουν οι προσωπικές σκέψεις του συγγραφέα του έργου, ως εκπροσώπου της αριστοκρατικής τάξης, πίσω από τις απόψεις του οποίου υπάρχει η αίσθηση ότι βρίσκεται η αυτοκρατορική εξουσία. Για το θέμα βλ. J. Béranger, «L'idéologie impériale dans l'Histoire Auguste», *Bonner Historia-August.-Coll. 1972-1974*, Βόννη 1976, σσ. 29-53. Πρβ. K. P. John, *Kaiserbiographie und Senatsaristokratie. Untersuchungen zur Datierung und sozialen Herkunft der Historia Augusta*, Βερολίνο 1976 και R. Syme, «Propaganda in der Historia Augusta», *Latomus* 37 (1978) 173-192, όπου και η συζήτηση για παλιότερες προσεγγίσεις του θέματος. Στη μελέτη του R. Syme, σε αντίθεση προς εκείνη του K. P. John, τονίζεται ο γνήσιος πολιτικός στόχος που εξυπηρετεί το έργο, το οποίο δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί απλώς ως λογοτεχνικό προϊόν. Για το ίδιο θέμα βλ. A. Scheithauer, *Kaiserbild und literalisches Programm. Untersuchungen zur Tendenz der Historia Augusta* [Stud. zur klass. Phil. 32], Φραγκφούρτη 1987.

17. Για τη σημασία της έννοιας στα νομίσματα του 3ου αι. μ.Χ. βλ. H. Erckell, *Augustus*,

που διαδέχθηκαν τη δυναστεία των Αντωνίνων, λαμβανομένων υπόψη των ιδιαίτερων πολιτικών συνθηκών και της μικρής, ως επί το πλείστον, διάρκειας της ηγεμονίας τους, αισθάνονταν την ανάγκη να συνεχίσουν την πολιτική συνθηματολογία των προκατόχων τους, ακόμη και όταν το περιεχόμενο των συνθημάτων στους φορείς της δικής τους ιδεολογίας δεν συμβάδιζε με τις πραγματικές πολιτικές καταστάσεις που χαρακτήριζαν στην εποχή αυτή την αυτοκρατορία.¹⁸ Η ανάγκη για την ίδια σύνδεση με τη δυναστεία των Αντωνίνων καθίσταται εμφανής από τις συχνές αναφορές των βιογράφων των αυτοκρατόρων και των επίδοξων διεκδικητών του θρόνου στους τρεις Αντωνίνους που έμειναν γνωστοί στην ιστορία της αυτοκρατορίας αφενός για συγκεκριμένες τους προσωπικές αρετές, ο Αντωνίνος Ευσεβής για την pietas, ο Μ. Αυρήλιος για τη sapientia και ο Λεύκιος Βήρος για την bonitas,¹⁹ και αφετέρου για την πολιτική τους.²⁰

Οι πολιτικές και κοινωνικές αξίες με τις οποίες συνδέεται η felicitas temporum στην *Historia Augusta* αντικατοπτρίζουν τόσο τις πολιτικές αντιλήψεις που επικρατούσαν στο περιβάλλον του ηγεμόνα και στις ηγετικές τάξεις της κοινωνίας όσο και τις κοινωνικές αντιλήψεις στη συνείδηση των κατώτερων στρωμάτων. Το γεγονός αυτός έχει συνδεθεί με το ζήτημα της προέλευσης του συγγραφέα της *Historia Augusta* από την ανώτερη τάξη της ρωμαϊκής κοινωνίας των ύστερων αυτοκρατορικών χρόνων, για το οποίο θα γίνουν επιμέρους αναφορές στην εξέταση των

Felicitas, Fortuna. Lateinische Wortstudien, Göteborg 1952, σ. 125 κ.ε. Για την εξέλιξη της σημασίας της έννοιας στα νομίσματα από την εποχή της δυναστείας των Ιουλίων και Κλαυδίων έως τους Αντωνίνους και τον 3ο αι. μ.Χ. βλ. A. Wallace-Hadrill, «The Emperor and his Virtues», *Historia* 30 (1981) 310-311. Πρβ. J.-P. Martin, *Providentia Deorum. Aspects Religieux du pouvoir Romain*, Rome, École Française de Rome, 1982, σ. 280. Για τα νομίσματα των πρώιμων και μέσω αυτοκρατορικών χρόνων που φέρουν παράσταση και παραλλαγές επιγραφών με την έννοια της Felicitas βλ. Ζάννη, ό.π., σσ. 11-38. Για τη Felicitas Temporum στα νομίσματα των αυτοκρατόρων και των αυτοκρατειρών από τη εποχή του Αυγούστου μέχρι την εποχή του Γαλλιγνού βλ. Doukaina G. Zanni, «Felicitas Temporum und Kaiserpaar», στο Fl. Bertholet – A. Bielman Sánchez – R. Frei-Stolba – D. van Mal-Maeder (επιμ.), *Egypte-Grèce-Rome. Les différentes visages des femmes antiques*, ECHO 7 (Travaux et colloques du séminaire d'épigraphie grecque et latine de l'Institut d'Archéologie et des Sciences de l'Antiquité de l'Université de Lausanne), Βέρνη - Βερολίνο - Βρυξέλλες - Φραγκφούρτη - Νέα Υόρκη - Οξφόρδη - Βιέννη, Peter Lang SA, 2008, σσ. 325-343.

18. Η επανάληψη αυτής της θεματικής εξυπηρετούσε, όπως και στο παρελθόν, την ανάγκη για σύνδεση της εξουσίας με το απώτερο ή πρόσφατο παρελθόν, χάρη στην οποία εξασφαλιζόταν αφενός η νομιμοποίηση και η σταθερότητα της εξουσίας, αφετέρου το μέλλον της ίδιας της Ρώμης. Στη διάρκεια του 3ου αι. μ.Χ. είναι συχνή η υπενθύμιση της κληρονομιάς των Αντωνίνων, όπως, στη διάρκεια του 2ου αι. μ.Χ., εκείνη του Αυγούστου. Για το θέμα βλ. M. Grant, *The Antonines, The Roman Empire in Transition*, Λονδίνο - Νέα Υόρκη 1994, σ. 378.

19. SHA, Anton. Diadum. 7.4-5. Πρβ. Prob. 12.1. Car.-Carin. 3.3.

20. Alex. Sev. 6.5-7.2. Αναλυτικότερα για τις έννοιες αυτές βλ. παρακάτω.

βιογραφιών που ακολουθεί.²¹ Οι προσδοκίες των συγκλητικών και του λαού ήταν εύλογα αυτές που καθόριζαν την πολιτική συνθηματολογία του αυτοκράτορα, ο οποίος με κριτήριο το αν ανταποκρινόταν ή όχι σε αυτές τις προσδοκίες κατατασσόταν στην κατηγορία των «καλών» ή των «κακών» αυτοκρατόρων. Τόσο οι προσδοκίες της Συγκλήτου και του λαού, για τις προϋποθέσεις που θα έπρεπε να πληρούνται για την επίτευξη της κοινής ευδαιμονίας, όσο και η σημασία της στους φορείς της αυτοκρατορικής ιδεολογίας, φαίνεται πως διατηρήθηκαν οι ίδιες και ως συνέχεια των αντιλήψεων της εποχής που προηγήθηκε και συνδέονται με τα προσωπικά χαρακτηριστικά του αυτοκράτορα.²²

Ήδη από τα μέσα αυτοκρατορικά χρόνια επικρατούσε η αντίληψη ότι η ευδαιμονία του κράτους εξαρτάται από την προσωπική ευδαιμονία του αυτοκράτορα, πράγμα που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μία άλλη διάσταση της στωικής θεωρίας για τον «άριστο ηγεμόνα».²³ Έκφρασή της αποτελούν οι ευχές της Συγκλήτου και του λαού της Ρώμης για τον Τραϊανό.²⁴ Το γεγονός ότι η αντίληψη αυτή παγιώθηκε στη συνείδηση του κόσμου πρέπει προφανώς να αποδοθεί στην ελπίδα όλων των στρωμάτων της κοινωνίας ότι οι προσδοκίες τους για την επίτευξη της ατο-

21. Γενικά για την αριστοκρατική παράδοση που προβάλλεται στο έργο και την αριστοκρατική οπτική γωνία και ερμηνεία της Ιστορίας από τον συγγραφέα της *Historia Augusta* βλ. K. P. Johne, «Zum Geschichtsbild der Historia Augusta», *Klio* 66 (1984) 631-640.

22. Γενικά, ο συγγραφέας της *Historia Augusta* θαυμάζει τις παραδοσιακές αρετές που χαρακτηρίζουν ή πρέπει να χαρακτηρίζουν έναν αυτοκράτορα, τις οποίες θεωρεί προϋπόθεση για να ενταχθεί αυτός στην κατηγορία των «καλών» αυτοκρατόρων. Μεταξύ των ελαττωμάτων ενός «κακού» αυτοκράτορα αναφέρονται η *luxuria*, η *crudelitas* και η ενασχόληση με τις μονομαχίες. Για το θέμα βλ. H. Szelest, «Virtus und Vitium in der Historia Augusta», *EOS* 72 (1982) 367-373. Σύμφωνα με τον μελετητή, η σύνεση και η ακρίβεια με την οποία χρησιμοποιούνται γενικά οι όροι *virtus* και *vitium* ως στοιχεία του χαρακτήρα των αυτοκρατόρων στην *Historia Augusta* αποδεικνύουν τη συνειδητή πρόθεση του συγγραφέα του έργου να εκφράσει κάτι πραγματικό και όχι απλώς να ανταποκριθεί στις συγκεκριμένες υφολογικές απαιτήσεις του λογοτεχνικού είδους του έργου. Σε αρκετές περιπτώσεις, ωστόσο, επισημαίνεται η σημασία που έχει στην άσκηση της πολιτικής των αυτοκρατόρων το περιβάλλον του και οι σύμβουλοί τους. Για το θέμα βλ. T. Reekmans, «Prosperity and Security in the Historia Augusta», *AncSoc* 10 (1979) 250-251. Για τον ρόλο των κακών συμβούλων του αυτοκράτορα, που τον απομονώνουν από τις δημόσιες υποθέσεις πρβ. H. W. Bird, «What makes Emperors Bad?», στο: P. Defosse (εχδ.), *Mélanges C. Deroux* 3. *Histoire et épigraphie, droit*, Βρυξέλλες 2003, σσ. 73-79.

23. Για τη στωική θεωρία του «άριστου πολίτη» και του ιδανικού μονάρχη την εποχή του Αυγούστου βλ. R. Syme, *Roman Revolution*, Οξφόρδη 1939, σ. 321. Για την ίδια αντίληψη στα πρώιμα αυτοκρατορικά χρόνια βλ. P. Grimal, *La Civilisation Romaine*, Παρίσι 1960, σ. 204.

24. Για την αλληλεξάρτηση της ευδαιμονίας του Τραϊανού και εκείνης του κράτους βλ. Plin., Paneg. 72.2: *nunc communia tibi nobiscum tam laeta quam tristia, nec magis sine te nos esse felices quam tu sine nobis potes.*

μικής και της κοινής ευδαιμονίας, που δεν ικανοποιήθηκαν στη διάρκεια της ηγεμονίας τυράννων αυτοκρατόρων της δυναστείας των Ιουλίων και Κλαυδίων και εκείνης των Φλαβίων, θα πραγματοποιούνταν από τον νέο αυτοκράτορα. Ενίοτε, οι προσδοκίες αυτές παρουσιάζονταν ψευδώς ότι πραγματοποιούνταν, εφόσον αφενός οι πελατειακές σχέσεις του πάτρωνα-ηγεμόνα και αφετέρου η, σε κάποιες περιπτώσεις, απροκάλυπτα απολυταρχική και με τη χρήση βίας επιβαλλόμενη εξουσία του αυτοκράτορα είτε επισκίαζαν την πραγματική ελευθερία λόγου είτε προκαλούσαν τη μεταμφίεση αυτής με έναν μανδύα ειρωνείας, πίσω από τον οποίο εκφράζονταν υπαινικτικά όσα τελικά ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα.²⁵ Σε αντίθεση με αυτές τις αντίξοες για την ανάπτυξη γνήσιας και ελεύθερης πνευματικής δημιουργίας συνθήκες, που χαρακτήριζαν την ηγεμονία των περισσοτέρων διαδόχων του Αυγούστου και όλο τον 1ο αι. μ.Χ., η αντίληψη για την εξάρτηση της ευδαιμονίας του συνόλου από την ευδαιμονία του ηγεμόνα γενικεύθηκε από την εποχή του Τραϊανού και, όπως προκύπτει από την άνθηση της λογοτεχνικής παραγωγής την εποχή αυτή, αντικατόπτριζε πλέον μία αναμφισβήτητη πραγματικότητα. Η αντίληψη αυτή εξηγεί και τη μεγάλη σημασία που αποδίδεται από την εποχή αυτή κ.ε. στη *salus principis*.²⁶

Οι ευχές της Συγκλήτου και του λαού της Ρώμης προς τον αυτοκράτορα αναβιώνουν στην *Historia Augusta* στη βιογραφία του Αλεξάνδρου

25. Κατά την ηγεμονία του Δομιτιανού στις αναφορές των ποιητών στην κοινή ευδαιμονία που εξασφαλίζει ο αυτοκράτορας, αυτή έγκνεται, αφενός, στις συνθήκες ειρήνης που εγγυάται η προσωπική προστασία του Δομιτιανού (Mart., Epigr., V 1.7-8 και 13, όπου ο Δομιτιανός αναφέρεται ως *rerum felix tutela salusque*. Stat., Silv. V i.261, ως *pacans terras*. Πρβ. Silv. III ii.137. Silv. IV i.44. Silv. IV iii.128-129: *Betae terrae* της αυτοκρατορίας, χάρη στην ειρήνη και την ασφάλεια της ηγεμονίας του Δομιτιανού. Mart., Epigr. IX 70.8: Στη νέα εποχή του Δομιτιανού *pace frui certa laetitiae licet*) και, αφετέρου, στην αποκατάσταση της ευνομίας στη διοίκηση των επαρχιών (Stat., Silv. IV i.14 και 36. Πρβ. Sil. Ital., Pun. 14. 684-8). Ως ειρωνική χαρακτηρίζει τη διάθεση των συγκεκριμένων επιγραμμάτων του Μαρτιάλη ο Ν. Α. Γκούμας, *Μαρτιάλης Επιγράμματα, έμμετρη μετάφραση εισαγωγή και σχόλια*, Αθήνα 1980, στα σχετικά χωρία. Ως προς το ζήτημα του ελέγχου που ασκούνταν στις αυθαιρεσίες των διοικητών ο Ρ. Southern, *Domitian. Tragic Tyrant*, Λονδίνο - Νέα Υόρκη 1997, σσ. 59 και 113, θεωρεί ότι το ενδιαφέρον του Δομιτιανού για τις επαρχίες δεν αποτελούσε έκφραση μιας πολιτικής πρόνοιας για τον κόσμο της αυτοκρατορίας, αλλά, με τον τρόπο που εκφράστηκε, εξυπηρετούσε περισσότερο την πολιτική σκοπιμότητα του Δομιτιανού για την αποφυγή οποιασδήποτε αντίδρασης εναντίον της εξουσίας του. Απόδειξη γι' αυτό αποτελεί, κατά τον μελετητή, το γεγονός ότι δεν ελήφθησαν συγκεκριμένα μέτρα για τη συνολική ευημερία των επαρχιών.

26. Για τη *salus* του Τραϊανού βλ. Paneg. 94.2. Epist. X 1. X 52. Για τη *salus principis* βλ. R. Hosek, «Concordia und Discordia bei Plinius dem Jüngeren», *Eirene* 7 (1968) 54. Πρβ. M. Molin, «Le Panégyrique de Tajan: Éloquence d'Apparat ou Programme Politique Néo-stoïcien?», *Latomus* 48 (1989) 795.

Σεβήρου.²⁷ Πέραν της ευχής για τη μακροζωία του αυτοκράτορα, η *felicitas* του ηγεμόνα (*felix imperium*) ως αποτέλεσμα της εύνοιας των θεών που του εξασφάλισε τη στρατιωτική επιτυχία κατά την εκστρατεία του κατά των Περσών, το 233 μ.Χ., φαίνεται πως είναι η προϋπόθεση για μία άλλη γενικότερη κατάσταση, εκείνη της ασφάλειας και της σωτηρίας του κράτους (ο *nos beatos, o fortunatam domum*), η οποία εξαρτάται από την ασφάλεια και τη σωτηρία του ίδιου του ηγεμόνα (*salva Roma, salva res publica, salvus Alexander*).²⁸ Ο ρόλος του θεϊκού παράγοντα δεν είναι ανεξάρτητος από την ηθική ποιότητα του ηγεμόνα, εφόσον τη θεϊκή εύνοια απολαμβάνει δικαιωματικά ο Αλέξανδρος χάρη στις προσωπικές του αρετές: *verecundia, prudentia, innocentia* και *castitas*.²⁹ Έτσι, η *felicitas* του ηγεμόνα, ως στρατιωτική επιτυχία και προσωπική σωτηρία, σύμφωνα με την παραδοσιακή αντίληψη για τη σημασία της έννοιας, είναι το αποτέλεσμα των ηθικών του χαρακτηριστικών. Οι ευχές και οι προσδοκίες της Συγκλήτου και του λαού της Ρώμης για την επίτευξη της προσωπικής σωτηρίας και ασφάλειας του αυτοκράτορα αντικατοπτρίζουν και στη βιογραφία του Πρόβου τις αντιλήψεις για το περιεχόμενο της «ευδαιμονίας των καιρών». Από τα συμφραζόμενα προκύπτει ότι συστατικό της στοιχείο είναι αφενός η πολιτική σταθερότητας, χάρη στη σωτηρία του ηγεμόνα, και αφετέρου η γενική ασφάλεια του κράτους από τους εξωτερικούς εχθρούς.³⁰

Τα ηθικά χαρακτηριστικά του ηγεμόνα δεν εγκωμιάζονται μόνον αυτά καθ' εαυτά ούτε μόνον για τον ρόλο τους στη διαμόρφωση της εικόνας του ηγεμόνα στη συνείδηση του ρωμαϊκού λαού για το πρόσωπό του. Διαπιστώνεται, αντίθετα, η βαρύτητά τους και σε πολιτικό επίπεδο, εφόσον οι προσωπικές τάσεις και επιλογές του ηγεμόνα καθορίζουν το είδος της πολιτικής του. Η φιλειρηνική πολιτική που ακολουθήθηκε από τον

27. Για την απεικόνιση του Αλεξάνδρου Σεβήρου στην *Historia Augusta* ως *bonus princeps* και προτύπου του ιδανικού αυτοκράτορα βλ. C. Bertrand-Dagenbach, *Alexandre Sévère et l'Histoire Auguste*, Diss. Univ. Liège, Coll. Latomus 208, Βρυξέλλες 1990. Μεταξύ αυτών τονίζονται ιδιαίτερα τα ηθικά χαρακτηριστικά του Αλεξάνδρου στη διακυβέρνηση του κράτους, στις υποθέσεις του οποίου αποδείχθηκε πραγματικός ηγέτης και, στον ιδιωτικό τομέα, η ενασχόλησή του με τη φιλοσοφία και η απλότητα και η νηφαλιότητα στην καθημερινή του ζωή.

28. SHA, Alex. Sev. 7.6-7: *o nos beatos, o fortunatam domum, praeclaram laudem nunc demum felicis imperii. di faxint et bona Iuno, quam colis, ut et ille Antonini meritum effingat, et ego, qui sum pater Antonini, dignus omnibus videar.* Alex. Sev. 57.5-6: *salva Roma, salva res p., quia salvus est Alexander.*

29. SHA, Alex. Sev. 10.6: *Alexander Auguste, di te servent. <di>i <faveant> verecundiae tuae, prudentiae tuae, innocentiae tuae, castitati tuae.*

30. SHA, Prob. 11.7: *dii te servent. adsertor rei p[i]. felix imperes, magister militiae felix imperes, te cum tuis dii custodiant.*

Αδριανό και τον Αντωνίνο Ευσεβή παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα της προσωπικής προτίμησης των ηγεμόνων για ειρήνη,³¹ την οποία έκαναν και πολιτική πράξη εξασφαλίζοντας, έτσι, την εσωτερική και εξωτερική ασφάλεια. Το είδος της πολιτικής, ωστόσο, δεν εξαρτάται μόνον από τις προσωπικές κλίσεις του ηγεμόνα. Όπως προκύπτει από το συγγραφικό έργο του Μ. Αυρηλίου και γενικά από την ενασχόλησή του με τη φιλοσοφία,³² προσωπική του προτίμηση ήταν όντως η εφαρμογή μιας φιλειρηνικής εξωτερικής πολιτικής και η εξασφάλιση της εσωτερικής ηρεμίας, αυτές, ωστόσο, δεν κατέστησαν εφικτές τόσο λόγω των εξωτερικών απειλών που επανεμφανίστηκαν στα σύνορα όσο και λόγω της πλημύρας του Τίβερη και του λιμού. Παρ' όλ' αυτά, οι προσωπικές του αρετές του εξασφάλισαν τη γενική αναγνώριση και την απόδοση τιμών από τη Σύγκλητο και τον λαό και, σύμφωνα με τον βιογράφο του Μ. Αυρηλίου και εκείνου του Αβιδίου στα χωρία που αναφέρονται στον Μ. Αυρήλιο, από αυτές εξαρτάται τόσο η προσωπική felicitas και securitas του ηγεμόνα όσο και εκείνη του κράτους ύστερα από την αντιμετώπιση των εξωτερικών και εσωτερικών εχθρών.³³ Η σημασία που έδινε ο Αυρήλιος ειδικά στην clementia στην αντιμετώπιση των εξωτερικών και εσωτερικών εχθρών είναι γνωστή και καθίσταται εμφανής στην απαντητική του επιστολή προς τη σύζυγό του Φαυστίνα, όταν εκείνη τον παρότρυνε να τιμωρήσει αυστηρά τον Αβίδιο, ώστε να προστατεύσει τον ίδιο και την οικογένειά του. Στην επιστολή του ο Μ. Αυρήλιος εξηγεί ότι η clementia εξασφαλίζει στον αυτοκράτορα την επιδοκιμασία του κόσμου και της Συ-

31. Για τον Αδριανό βλ. SHA, Hadr. 5.1-2: per orbem terrarum paci operam intendit. Hadr. 10.2: pacisque magis quam belli cupidus. Πρβ. Hadr. 21.8-10: Expeditiones sub eo graves nullae fuerunt; bella etiam silentio p(a)ene transacta. a militibus propter curam exercitus nimia(m) multum amatus est, simul quod in eos liberalissimus fuit. Για τον Αντωνίνο Ευσεβή βλ. Anton. 9.10: cum semper amaverit pacem, eo usque ut Scipionis sententiam frequentarit, qua ille dicebat malle se unum civem servare quam mille hostes occidere. Anton. 13.3: solusque omnium prope principum prorsus (sine) civili sanguine et hostili.

32. Για το θέμα βλ. P. Noyen, «Marcus Aurelius. The Greatest Practician of Stoicism», AC 24 (1955) 372-383· R. B. Rutherford, *M. Aurelius (Meditations)*, Οξφόρδη 1989· S. Jäkel, *Marcus Aurelius's Concept of Life*, Annales Univ. Turkuensis Ser. B No 196, Turku, Turun Yliopisto, 1991· S. Jäkel, «Das politische und gesellschaftliche Weltbild im Denken Marc-Aurels», EOS 80 (1992) 245-263· P. Hadot, *Meditations of M. Aurelius*, Παρίσι 1998· E. Monti, *Marc Aurel: Kaiser aus Pflicht*, Regensburg 2000.

33. SHA, Ant. Phil. 8.3-4: dabat se Marcus totum et philosophiae, amorem civium adfectans. sed interpellavit istam felicitatem securitatemque imperatoris prima Tiberis inundatio, quae sub illis gravissima fuit. Avid. Cass. 13.1-2: Hanc eius clementiam senatus his adclamationibus prosecutus est: Antonine pie, di te servent. Antonine clemens, di te servent. Avid. Cass. 13.5: philosophiae tuae, pa(t)ientiae tuae, doctrinae tuae, nobilitati tuae, innocentiae tuae. vincis inimicos, hostes exuperas, di te tumentur.

γκλήτου,³⁴ ως μία από τις προϋποθέσεις για την προσωπική *felicitas* του αυτοκράτορα.³⁵

Την ασφάλεια και τη σωτηρία του κράτους μέσω της αντιμετώπισης των εχθρών του κράτους εγγυήθηκαν οι δύο Γορδιανοί ύστερα από την αποδοχή του ρόλου που τους ανατέθηκε από τη Σύγκλητο. Οι δύο συνθήκες εξασφαλίστηκαν με την εξόντωση του Μαξιμίνου και του γιου του, οι οποίοι είχαν κηρυχθεί εχθροί του κράτους και της Συγκλήτου.³⁶ Επί Κλαυδίου Γοτθικού, η επιτυχής εκστρατεία κατά των Γότθων (269-270 μ.Χ.) αποδίδει το περιεχόμενο της *felicitas* του αυτοκράτορα *χάρη* στην προσωπική του αρετή (*felicem te virtutibus tuis*), η οποία απέδειξε το έμπρακτο ενδιαφέρον του αυτοκράτορα για την ευδαιμονία του κράτους (*ad felicitatem rei publicae*) και του εξασφάλισε την αναγνώριση της Συγκλήτου και την απόδοση δημοσίων τιμών.³⁷ Επί Αυρηλιανού η εξόντωση της Ζηνοβίας και του συμμάχου της, Φίρμου, και η κατάληψη της Αλεξάνδρειας (272 μ.Χ.), *χάρη* στη στρατιωτική επιτυχία που εξασφάλισε στον Αυρηλιανό και πάλι η προσωπική του αρετή (*solita virtutum suarum felicitate contrivit*), εγγυήθηκαν τη *felicitas rei publicae*. Από τα συμφοραζόμενα προκύπτει ότι η έννοια συνδέεται και πάλι με την ασφάλεια του κράτους ύστερα από την αντιμετώπιση των εξωτερικών εχθρών.³⁸ Η προσωπική *felicitas* του αυτοκράτορα που αναφέρεται στις περιπτώσεις αυτές, διατηρεί την αρχική σημασία της λέξης, ως στρα-

34. Avid. Cass. 11.5-6: non enim quicquam est, quod imperatorem Romanum melius commendet gentibus quam clementia.

35. Στο ίδιο πνεύμα είναι και η επιστολή του Μ. Αυρηλίου στη Σύγκλητο, για τον διορισμό του γαμπρού του, Πομπηιανού, στη θέση του υπάτου για τον επόμενο χρόνο (173 μ.Χ.). Σε αυτή συστήνει την αποφυγή εκτελέσεων συγκλητικών και άλλων διακεκριμένων προσώπων, την ανάκληση των εξορίστων και την επιστροφή της περιουσίας του. Ο Μ. Αυρήλιος θεωρεί ότι πρέπει να επιδειχθεί *clementia*, με αυτή την αφορμή και για την οικογένεια του Αβιδίου. SHA, Avid. Cass. 12.8-9: nec magna haec est, p.c., clementia, veniam proscriptorum liberis et coniugibus dari.

36. SHA, Max. Duo 15.6: senatus[que] populusque Romanus per Gordianos principes a tristissima belua liberari coeptus proconsulibus, praesidibus, legatis, ducibus, tribunis, magistratibus ac singulis civitatibus et municipiis et oppidis et vicis et castellis salutem. Max. Duo 16.6-7: inimicus senatus in crucem tollatur. hostis senatus ubicumque feriat. inimici senatus vivi exurantur. Gordiani Augusti, di vos servent. ambo feliciter ag(a)tis, ambo feliciter imperetis.

37. SHA, Claud. 10.1-2: Et bene venit in mentem: exprimenda est sors, qu(a)e Claudio data esse perhibetur Commag(e)nis, ut intellegant omnes genus Claudii ad felicitatem rei p. divinitus constitutum. Claud. 18.3-4: qui amat rem p., sic agit, qui amat principes, sic agit, antiqui milites sic egerunt. felicem te, Claudii, iudicio principum, felicem te virtutibus tuis, consulem te, praefectum te.

38. Firm.-Saturn... 3.1-2: iste Zeno(b)iae amicus ac socius, qui Alexandriam Aegyptiorum incitatus furore pervasit et quem Aurelianus solita virtutum suarum felicitate contrivit. Παρβ. Firm.-Saturn... 5.3: amantissimo sui populo Romano Aurelianus Augustus salutem dicit. pacato undique gentium toto...

τιωτικής επιτυχίας, από την οποία κατ' επέκταση εξαρτάται η ευδαιμονία του κράτους. Η ηγεμονία του Αυρηλιανού χαρακτηρίζεται, γενικά, με θετικό τρόπο στην *Historia Augusta*, τόσο για την ήττα της Ζηνοβίας όσο και για τις λίγες εσωτερικές στάσεις, γεγονός που εξηγεί την επιδοκμασία και την αγάπη που ο Αυρηλιανός απολάμβανε από τον κόσμο της αυτοκρατορίας. Ο Αυρηλιανός προκαλούσε, αντίθετα, φόβο στη Σύγκλητο,³⁹ γεγονός που οφειλόταν, προφανώς, στην *crudelitas* που χαρακτήριζε γενικά την πολιτική του.⁴⁰ Ίσως, για τον ίδιο λόγο εκφράζεται η ευχή για *concordia* του ηγεμόνα με τη Σύγκλητο, *amicitia* με την τάξη των υπέων και *adfectio* με τους πραιτοριανούς.⁴¹ Για την ποιότητα των σχέσεων του ηγεμόνα με τη Σύγκλητο, που αποτελεί ένα άλλο συστατικό στοιχείο της *felicitas temporum*, θα γίνει λόγος εκτενέστερα παρακάτω.

Την ειρήνη ως στοιχείο της «ευδαιμονίας των καιρών» εξασφάλισε και ο Σεπτίμιος Σεβήρος χάρη στην προσωπική του *felicitas* και *salus*.⁴² Ο Σεβήρος συνέβαλε στην ενδυνάμωση του κράτους ύστερα από την αντιμετώπιση εξωτερικών και εσωτερικών εχθρών, του Αβίδιου Κάσσιου και του τυραννικού Πεσκήνιου Νίγηρα.⁴³ Σε επίπεδο κοινωνικής πολιτικής η εξασφάλιση της ειρήνης συνεπαγόταν, εξάλλου, την οικονομική ανάκαμψη της Ρώμης και την εξασφάλιση σίτου και ελαίου για τους πολίτες της.⁴⁴ Σε αυτή την περίπτωση, η σημασία που προσδίδεται στην

39. SHA, Aurel. 50.5: *Habuit tempus praeter seditiones quasdam domesticas fortunatissimum. populus eum Romanus amavit, senatus et timuit.*

40. Ειδικά στην *Historia Augusta* οι αναφορές στον Αυρηλιανό είναι πολύ θετικότερες από ό, τι σε άλλες σύγχρονες του πηγές, παρά την ομολογημένη *crudelitas* που του αποδίδεται, χωρίς αυτή η διαπίστωση να αλλάζει την κατηγορία στην οποία ο αυτοκράτορας κατατάσσεται από τον βιογράφο, εκείνη των *optimi, boni* αυτοκρατόρων. Για το θέμα βλ. B. Mouchová, «*Crudelitas principis optimi*», *Bonner Historia-August.-Coll.* 1970, Βόννη 1972, σσ. 167-194. Γενικά για την *crudelitas* του αυτοκράτορα στην *Historia Augusta* βλ. A. Timonen, «*Criticism of Defense: The Blaming of crudelitas in the Historia Augusta*», στο T. Viljamaa – A. Timonen – Chr. Krötzl (επιμ.), *Crudelilas: The Politics of Cruelty in the Ancient and Medieval World. Proceedings of the International Conference, Turku (Finland) May 1991* [Medium Aevum Quotidianum Sonderband No 2], Krens Medium Aevum Quotidianum 1992, σσ. 63-73.

41. Firm.-Saturn... 5.6: *sit vobis cum senatu concordia, cum equestri ordine amicitia, cum praetorianis adfectio.*

42. Για τη σύνδεση της κοινής ευδαιμονίας και προσωπικής *salus* του Σεπτίμιου Σεβήρου βλ. Z. Rubin, «*Civil-War Propaganda and Historiography*», *Collection Latomus* 173, Βρυξέλλες 1980, σ. 81.

43. SHA, Sev. 23.3: *Ultima verba eius dicuntur haec fuisse: turbatam rem p. ubique accipi, pacatam etiam Brittannis relinquo...*

44. SHA, Clod. Alb. 12.6-12: *nihil mihi gravius potest evenire, p.c., quam ut vestrum iudicium Albinus haberet potius quam Severus. ego frumenta re(i) p. detuli, ego multa bella pro re p. gessi, ego populo Romano tantum olei detuli, quantum rerum natura vix habuit. ego interfecto Pescennio Nigro vos a malis tyrannicis liberavi. magnam sane mihi reddidistis vicem, magnam gratiam: unum ex Afris et quidem. Πρβ. για το ίδιο γεγονός Dio Cass. 75.4.4: *εὐτυ-**

έννοια της ασφάλειας είναι αυτή της υλικής ευμάρειας, η οποία εξασφαλιζόταν για τον λαό με τις δωρεές του αυτοκράτορα.⁴⁵ Το ίδιο ευεργετική για την οικονομία του κράτους στάθηκε η πολιτική του Αυρηλιανού, ύστερα από την εξόντωση της Ζηνοβίας και την κατάληψη της Αλεξάνδρειας, εφόσον με αυτόν τον τρόπο αποκαταστάθηκε ο επισιτισμός της Ρώμης από την Αίγυπτο.⁴⁶

Η παγκόσμια ειρήνη, η οποία είχε προβληθεί ήδη από την εποχή του Αυγούστου ως ο προορισμός και η εξωραϊσμένη αποστολή της επεκτατικής Ρώμης, σήμαινε την απόλυτη κυριαρχία της, τα θετικά της οποίας θα βίωναν οι υποταγμένοι λαοί χάρη στην εφαρμογή σε όλη την αυτοκρατορία των ρωμαϊκών νόμων.⁴⁷ Αυτό ήταν το προσωπικό όραμα του Πρόβου. Ο βιογράφος του Πρόβου παρουσιάζει το σχέδιο του αυτοκράτορα για την αποκατάσταση του κράτους μέσω της απονομής δικαιοσύνης ως ρεαλιστικό και εφικτό, όμως η σύντομη ζωή του Πρόβου δεν του επέτρεψε να το πραγματοποιήσει. Ο Πρόβος κατάφερε, ωστόσο, να αποκαταστήσει την ειρήνη σε όλα τα σημεία της αυτοκρατορίας,⁴⁸

χίαν τῆ τοῦ δήμου σωτηρία. Για την υλική ευημερία και την ασφάλεια της περιουσίας στην *Historia Augusta*, τις οποίες μπορούσαν να εγγυηθούν η *iustitia* και η *abstinentia* του αυτοκράτορα και να εξασφαλιστούν στην πράξη με μία πολιτική αναδιανομής του πλούτου με τις *liberalitates* βλ. Reekmans, ό.π.

45. Η ευμάρεια ως στοιχείο της «ευδαιμονίας των καιρών» συνδέθηκε με τη *Liberalitas* που προβλήθηκε στα νομίσματα του Σεπτίμιου Σεβήρου. Για τη σύνδεση των εννοιών βλ. RIC IV.1, 78. Πρβ. Erkell, ό.π., σ. 126. Για τα ιστορικά προβλήματα που προκύπτουν κατά την αξιολόγηση των αναφορών στις δωρεές των αυτοκρατόρων βλ. R. Delmaire, «Les donations impériales dans l'Histoire Auguste», G. Bonamente – N. Duval (επιμ.), *Historiae Augustae colloquium Parisinum*, Pubbl. della Fac. di Lettere e Filosofia dell'Univ. degli Studi di Macerata no 61 [Atti dei convegni internazionali sulla *Historia Augusta* No 1], Macerata Univ. degli Studi di Macerata et Paris de Boccard 1991, σσ. 147-159.

46. Firm.-Saturn... 5.4: canon Aegypti, qui suspensus per latronem inprobum fuerat, integer veniet. Firm.-Saturn... 5.6: ego efficiam, ne sit aliqua sollicitudo Romana. vacate ludis, vacate circensibus. nos publicae necessitates teneant, vos occupent voluptates. quare sanctissimi Quirites.

47. SHA, Prob. 20.5-6: brevi, inquit, milites necessarios non habebimus. quid est aliud dicere: Romanus iam miles erit nullus; ubique regna(h)it, omnia possidebi(t) mo(x) segura res p., orbis terrarum non arma fabricabitur, non annonam praebabit, (h)o(ve)s habebuntur (ar)atr(o), equus nascetur ad pacem, nulla erunt bella, nulla captivitas, ubique pax, ubique Romanae leges, ubique iudices nostri. Πρβ. Tac. 16.6. Το όνειρο του Πρόβου, μετά τη δολοφονία του, θα θύμιζε μόνον η επιτύμβια στήλη, στην οποία ο αυτοκράτορας τιμήθηκε ως νικητής εσωτερικών και εξωτερικών εχθρών αλλά όχι και ως εγγυητής της προόδου που ήλπιζε ο ίδιος ότι θα εξασφάλιζε σε όλους τους τομείς της οικονομικής ζωής με την επικράτηση της ειρήνης. SHA, Prob. 21.4: hic Probus imperator et vere probus situs est, victor omnium gentium barbararum, victor etiam tyrannorum. Πρβ. Prob. 23.1-5.

48. Prob. 1.3-4: Probum principem, cuius imperio oriens, occidens, meridi(e)s, septentrio omnesque orbis partes in totam se(cu)ritatem redactae sunt... Για το ιδεολογικό περιεχόμενο της έννοιας της ειρήνης, ως προσωπικό, κοινωνικό και πολιτικό σχέδιο του Πρόβου βλ. L. Polverini, «L'Utopia della Pace nella Vita Probi», *CISA* 11 (1985) 230-245.

ανταποκρινόμενος στις προσδοκίες της αριστοκρατίας για ειρήνη και εσωτερική ασφάλεια.⁴⁹ Θεωρητικά οι συνθήκες αυτές εξαρτώνταν από την καθιέρωση κανόνων και αρχών στη διοίκηση του κράτους και η εξασφάλισή τους εξαρτώνταν από τις αρετές του Πρόβου, *clementia* και *pietas*.⁵⁰

Η ηθική και τα προσωπικά χαρακτηριστικά του ηγεμόνα, που καθορίζουν το είδος της πολιτικής που θα ασκηθεί, κρίνονται στην πράξη μόνον μετά την ανάληψη της ηγεμονικής εξουσίας, εφόσον η απόλυτη εξουσία επιτρέπει στον ηγεμόνα είτε να την αξιοποιήσει προς όφελος του κόσμου της αυτοκρατορίας είτε να την καταχραστεί για την ικανοποίηση των προσωπικών του παθών, πράγμα που θα σήμαινε τη μετατροπή της εξουσίας του σε τυραννία. Από τη στάση του Πεσκήνιου Νίγηρα προς τους επίδοξους συγγραφείς εγκωμίων του προκύπτει ότι ήταν διατεθειμένος να δεχθεί τέτοια εγκώμια μόνον αφού αποδεικνυόταν στην πράξη η ικανότητά του να εξασφαλίσει την εσωτερική ασφάλεια, πράγμα, όμως, που δεν έγινε. Η αναφορά στην εσωτερική ασφάλεια του κράτους συνδέεται, στην περίπτωση αυτή, με την ευνομία του κράτους, εφόσον ο ηγεμόνας δεν προβαίνει σε αυθαιρεσίες και άδικες εκτελέσεις πολιτών.⁵¹

Η «ευδαιμονία των καιρών», ως αποτέλεσμα της έννομης λειτουργίας

49. Το σχέδιο του Πρόβου για την αποκατάσταση του κράτους ανταποκρινόταν στις αντιλήψεις και στους αγώνες της αριστοκρατίας του 4ου αι. μ.Χ. Για το θέμα βλ. I. Hahn, «Das goldene Jahrhundert des Aurelius Probus», *Klio* 59 (1977) 223-236. Για το θέμα πρβ. J. A. Schlumberger, «Zum spätromisch-aristokratischen Friedensideal in der Probus-Vita der *Historia Augusta*», στο K. Dietz – D. Hennig – H. Kaletsch (επιμ.), *Fest.-Schr. A. Lippold*, Würzburg Selbstverl. des Seminars für Alte Geschichte der Univ. Würzburg 1993, σσ. 435-445.

50. Εκτός από τα γνωστά από προηγούμενους αυτοκράτορες χαρακτηριστικά που αποδίδονται στον Πρόβο, ο οποίος είχε *animus clemens* και διήγε *vita venerabilis*, στη βιογραφία του γίνεται λόγος και για τη *rei militaris scientia*. SHA, Prob. 12.2-3: *omnia in uno principe constituta sunt, rei militaris scientia, animus clemens, vita venerabilis, exemplar agend(a)e rei p. atque omnium praerogativa virtutum*. Μετά την εξιστόρηση της ηγεμονίας του Τακίτου, τη δολοφονία του και την ανάρρηση στον θρόνο για 2 μήνες, το καλοκαίρι του 275 μ.Χ., του αδελφού του, M. Annius Florianus Augustus, ο βιογράφος του Τακίτου δίνει το προσχέδιο της βιογραφίας του Πρόβου που θα ακολουθήσει. Σε αυτό τον εγκωμιάζει για τα γνωρίσματα που τον χαρακτήριζαν, όμοια με εκείνα όλων των «καλών» αυτοκρατόρων που προηγήθηκαν. Έτσι, αιτιολογεί ο βιογράφος και το όνομα που απέκτησε, Probus, παρότι δεν ήταν αυτό το πραγματικό του. Tac., 16.6: *nunc nobis adgrediendus est Probus, vir domi forisque conspicuus, vir Aureliano, Traiano, Hadriano, Antoninis, Alexandro, Claudioque praeferendus... ut Probus diceretur, etiamsi Probus nomine non fuisset*.

51. SHA, Pescen. Nig. 11.6-12.1: *nam viventes laudare inrisio est, maxime imperatores, a quibus speratur, qui timentur, qui pr(a)estare publice possunt, qui possunt necare, qui proscribere. se autem vi(v)um placere velle, mortuum etiam laudari*. Σε αυτού του είδους τη σχεδιαζόμενη αλλά μη πραγματική πολιτική του Νίγηρα οφείλεται και η αναφορά στην έναρξη μιας «νέας εποχής» με την ηγεμονία του. Για το θέμα βλ. G. Alföldi, «Das neue Saeculum des Pescennius Niger», *Bonner Historia-August.-Coll. 1972-1974*, Βόννη 1976, σσ. 1-10.

του κράτους, αποδίδουν στην έννοια της *felicitas temporum* ένα περιεχόμενο καθαρά πολιτικό, που συνδέεται με ζητήματα λειτουργίας των πολιτειακών θεσμών. Όπως είχε ήδη καταγραφεί από τους συγγραφείς της εποχής του Νέρβα και του Τραϊανού, το περιεχόμενο της ευδαιμονίας ενός κράτους δεν ήταν ανεξάρτητο από την επίτευξη του συνδυασμού δύο αντικειμενικά ασυμβίβαστων κατά την Ηγεμονία θεσμών: του ηγεμόνα και της *libertas* της Συγκλήτου.⁵² Η ισορροπία των πολιτικών δυνάμεων, που καταχρηστικά αποδίδεται με τον όρο *libertas*, θα επιτυγχανόταν με την ενίσχυση του ρόλου της Συγκλήτου στην άσκηση της εξουσίας. Η αντίληψη σχετικά με την αφοσίωση του στρατού και την ομαλότητα, τα οποία παραδοσιακά εγγυώνταν η ύπαρξη μιας δυναστείας,⁵³ γενικά αμφισβητείται στην *Historia Augusta* και, εφόσον κανείς από τους «στρατιωτικούς αυτοκράτορες» στη διάρκεια των ύστερων αυτοκρατορικών χρόνων δεν μπορούσε να επικαλεστεί την ύπαρξη μιας τέτοιας, ο συγγραφέας του έργου προτείνει ως αντιστάθμισμα στην απουσία αυτής αφενός την ενίσχυση του συμβουλευτικού ρόλου της Συγκλήτου (και εφόσον τον προτείνει, σημαίνει ότι κάτι τέτοιο δεν υφίστατο) και αφετέρου την επιλογή των υποψηφίων για τον θρόνο από τα αξιότερα μέλη της συγκλητικής τάξης.⁵⁴

Σύμφωνα και με τον βιογράφο του Μ. Αυρηλίου, η ενίσχυση της Συγκλήτου κατά την ηγεμονία του πραγματοποιήθηκε με την ενίσχυση του ρόλου στο κράτος των συγκλητικών έναντι των ιππέων, του προσωπικού των κρατικών γραφειοκρατικών υπηρεσιών και των απελευθέρων.⁵⁵ Ως απάντηση στην «πολιτική της *clementia*» του Μ. Αυρηλίου, μετά την ανα-

52. Ο επιτυχής συνδυασμός *principatus* και *libertas* επί Νέρβα είναι στοιχείο του *beatissimum saeculum* της ηγεμονίας του, ενώ για τον ίδιο λόγο, εκφράζεται θαυμασμός για τη *rara temporum felicitas* επί Τραϊανού. Βλ. Tac., Agr. 3.1, Hist. I.1. Πρβ. Plin., Paneg. 66.4.

53. Γενικά για τις αντιλήψεις που συνδέονταν με την ύπαρξη μιας δυναστείας αυτοκρατόρων, η οποία και αυτή, όπως αποδεικνύεται από τα παραδείγματα του παρελθόντος, δεν εγγυώνταν την αποφυγή δεινών βλ. J. Burian, «Das dynastische Denken in der Historia Augusta», *AArchSlov* 28 (1977) 446-454.

54. Παρότι καθίσταται εμφανές ότι οι βιογράφοι των αυτοκρατόρων χρησιμοποιούν γνωστούς τόπους, που αποδεικνύουν τη σύνδεση των βιογραφιών με τους βίους του Σουητανίου, ο πολιτικός χαρακτήρας των προσεγγίσεων και των ερμηνειών των γεγονότων από τους βιογράφους, ως προς τον ρόλο της Συγκλήτου και τις σχέσεις της με τον αυτοκράτορα, παρουσιάζει ομοιότητες με εκείνες του Ταχίτου. Για το θέμα βλ. M. G. Bertinelli Angeli, «I Dodici Cesari nell'Historia Augusta (confronto con Tacito e Setonio)», *Studi in mem. di L. de Regibus*, Pubbl. dell'Ist. di Storia antica, Univ. di Genova VI Genova 1969, σσ. 145-166. Πρβ. B. Baldwin, «Tacitus, the Panegyrici Latini and the Historia Augusta», *Eranos* 78 (1980) 175-178.

55. Για την πολιτική του αυτοκράτορα υπέρ της ενίσχυσης του ρόλου των συγκλητικών, που αποτελεί κεντρικό θέμα του βιογράφου του Μ. Αυρηλίου βλ. A. Dubreuil, «Le Message Idéologique de la "Vita Marci" dans le Recueil de l'«Histoire Auguste»», *CEA* 29 (1995) 171-178.

γόρευσή του από τις λεγεώνες της Συρίας ο Αβίδιος αναγνωρίζει ότι Μ. Αυρήλιος είναι αναμφισβήτητα homo sane optimus χάρη σε αυτή την αρετή του· μεγαλύτερη, όμως, σημασία, ώστε να αποφευχθεί η miseria του κράτους, θεωρεί ότι έχουν η έννομη διακυβέρνηση μέσω της απονομής δικαιοσύνης όλων όσων τώρα γλυτώνουν την τιμωρία λόγω ακριβώς της εντύφησης του Μ. Αυρηλίου στη φιλοσοφία.⁵⁶ Παρά τις απόψεις που αποδίδονται στον Αβίδιο, η τελική του κατάληξη με τη δολοφονία του αποδεικνύει ότι τις απόψεις του δεν ασπάζονταν οι σύγχρονοί του. Ο βιογράφος του Αβιδίου, εξάλλου, αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος της βιογραφίας του στην παρουσίαση της «πολιτικής της clementia» του Μ. Αυρηλίου. Ακόμη και όταν επισημαίνει ότι ο Μ. Αυρήλιος κατηγορήθηκε για υπερβολική επιείκεια στην αντιμετώπιση όλων των επίδοξων διεκδικητών του θρόνου του, σε πείσμα της αμφισβήτησης αυτής της πολιτικής σημειώνει ότι ο Μ. Αυρήλιος μετά τη δολοφονία του Αβιδίου λυπήθηκε όχι μόνον επειδή δεν είχε την ευκαιρία να επιδείξει το ίδιο έλεος σε αυτόν, αλλά και επειδή δεν ήταν σίγουρος τελικά για το κατά πόσο ένας τόσο άξιος στρατηγός σαν τον Αβίδιο θα αποδεικνυόταν πράγματι ακατάλληλος για τον θρόνο.⁵⁷

Το περιεχόμενο της «ευδαιμονίας των καιρών», που συνδέεται με τον σεβασμό των θεσμών και του ρόλου της Συγκλήτου, προκύπτει, εξάλλου, έμμεσα και εξ αντιθέτου από τον αποδοκιμαστικό τόνο του βιογράφου του Αβιδίου για τη βιαιότητα και τις αδικίες που απροκάλυπτα διαπράχθηκαν από τον Κόμμοδο μετά τον θάνατό του Μ. Αυρηλίου. Από τη Σύγκλητο του αποδόθηκαν ειρωνικά οι τίτλοι Pius και Felix, ο δεύτερος κατά αναλογία προφανώς με τον τίτλο του δικτάτορα Σύλλα, λόγω των μαζικών εκτελέσεων στη διάρκεια της πολιτικής κυριαρχίας του τελευταίου στη Ρώμη.⁵⁸ Στη βιογραφία του Κομμόδου περιγράφονται όλες οι

56. Avid. Cass. 14.3-4: misera res publica, quae istos divitiarum cupidos et divites patitur. miser[a] Marcus, homo sane optimus, qui, dum clemens dici cupit, eos patitur vivere, quorum ipse non probat vitam.

57. Avid. Cass. 8.1-2: caput eius ad Antoninum cum delatum esset, ille non exultavit, non elatus est, sed etiam doluit ereptam sibi esse occasionem misericordiae, cum diceret se vivum illum voluisse capere, ut illi exprob(ri)aret beneficia sua eumque servaret.

58. SHA, Comm. Ael. 8.1-2: Inter haec Commodus senatu semet (in)ridente, cum adulterum matris consullem designasset, appellatus est Pius; cum occidisset Perennem, appellatus est Felix, inter plurimas caedes multorum civium quasi quidam novus Sylla. Για τα επίθετα αυτά που αποδίδονται στον Κόμμοδο και επιβιώνουν στην τιτουλατούρα και των αυτοκρατόρων που ακολούθησαν βλ. E. Van't Dack, «Commode et ses Épithètes Pius Felix sous les Sévères», στο G. Bonamente – N. Duval (επιμ.), *Historiae Augustae colloquium Parisinum* [Pubbl. della Fac. di Lettere e Filosofia dell'Univ. degli Studi di Macerata no 61, Atti dei convegni internazionali sulla *Historia Augusta* No 1], Macerata Univ. degli Studi di Macerate et Paris de Boccard 1991, σσ. 311-335.

καταστροφές που προκλήθηκαν από την πολιτική του, μεταξύ των οποίων η λεηλασία των δημόσιων προμηθειών, που επιτράπηκε στους υπεύθυνους διανομής σίτου, και η υπερβολική μείωση των τιμών, η οποία οδήγησε σε μεγαλύτερη έλλειψη τροφίμων.⁵⁹ Η πολιτική, γενικά, τρομοκρατίας που ασκήθηκε από τον Κόμμοδο ήταν ο λόγος για τον οποίο σημαντικές στη συνείδηση των συγκλητικών αναδείχθηκαν, ως προϋποθέσεις για την κοινή ευδαιμονία, η αποκατάσταση της εσωτερικής ειρήνης και η ασφάλεια. Η τελευταία σήμαινε ουσιαστικά την εξασφάλιση της σωματικής ακεραιότητας των μελών της Συγκλήτου. Στις επευφημίες της Συγκλήτου μετά τον θάνατο του Κομμόδου, η ανακούφιση των συγκλητικών, που εκφράζεται με την περιφρόνησή τους για τον νεκρό αυτοκράτορα και την απαρίθμηση όλων των εγκληματικών του πράξεων,⁶⁰ αποκορυφώθηκε με την ευχή να εξαλειφθούν οι καταδότες του.⁶¹

Γενικά, παρότι ο συγγραφέας της *Historia Augusta* τοποθετεί στο παρελθόν τη χρυσή εποχή, κατά την οποία κυριαρχούσε στην πολιτική ζωή η Σύγκλητος, δεν αποκλείει την πιθανότητα μιας επιστροφής της, μέσω της αποκατάστασης της Συγκλήτου στην παλιά της θέση και μέσω μίας νέας ισοροπίας των πολιτικών δυνάμεων.⁶² Ο Αλβίνος απευθυνόμενος στον στρατό, μετά την ψευδή είδηση ότι ο Κόμμοδος είχε δολοφονηθεί και, ενώ είχε ανακηρυχθεί από εκείνον Καίσαρ, σε πείσμα του Σεβήρου και του Περτίνακα, επισημαίνει ότι «αν η Σύγκλητος είχε τη δύναμη που είχε παλιότερα και αν η αυτοκρατορία δεν βρισκόταν κάτω από την

59. SHA, Comm. Ael. 14.3 κ.ε.

60. SHA, Comm. Ael. 18.3-5: *Hosti patriae honores detrahantur, parricidae honores detrahantur, parricida trahatur. hostis patriae, parricida, gladiator in spoliario lanietur. hostis deorum carnifex senatus, hostis deorum parricida senatus: hostis deorum, gladiatore in spoliario. qui senatum occidit, in spoliario ponatur: qui senatum occidit, unco trahatur: qui innocentes occidit, unco trahatur: hostis parricida, vere [se]vere. qui sanguini suo non pepercit, unco trahatur...*

61. SHA, Comm. Ael. 18.14-16: *te salvo salvi et securi sumus, vere, vere, modo vere, modo digne, modo vere, modo libere. nunc securi sumus: delatoribus metum. ut securi s(i)mus, delatoribus metum. (ut) salvi simus, delatores de senatu, delatoribus fustem. te salvo delatores ad leonem. te imperante[m] delatoribus fustem.* Η κύρια αιτία που οδήγούσε στον θάνατο έναν αυτοκράτορα ήταν η υπερβολική του σκληρότητα, η οποία προκαλούσε μετά τον θάνατό του όλες τις εκφράσεις της *damnatio memoriae*. Οι βιογράφοι, σε αυτές τις περιπτώσεις, περιγράφουν με χαιρέκακη, σχεδόν, ευχαρίστηση ανατριχιαστικές λεπτομέρειες που συνδέονται με τη μετά θάνατον ατίμωση του αυτοκράτορα. Για το θέμα βλ. A. Timonen, «The Historia Augusta: Two Faces of Violence: a Study on the Deaths of Emperors in Biography», *EOS* 81 (1993) 83-92. Οι ελπίδες για την επίτευξη αυτών των προϋποθέσεων εναποτέθηκαν, στη συνέχεια, του πρόσωπο του Περτίνακα: SHA, Comm. Ael. 19.8: *et tu nobiscum timuisti, omnia scis, et bonos et malos nosti. omnia scis, omnia emenda, pro te timuimus. nos felices, te viro imperante.*

62. Για το θέμα βλ. A. Gaden, «Quelques Remarques sur le Passé et l'Avenir de Rome dans l'Histoire Auguste», *Centre J. Palerne Mém. II, Saint-Étienne Publ. del'Univ.* 1980, σσ. 27-35.

εξουσία ενός, δεν θα κινδύνευε να πέσει στα χέρια ενός Βιτελλίου, ενός Νέρωνα ή ενός Δομιτιανού». Όλα, εξάλλου, τα μεγάλα επιτεύγματα της εξωτερικής πολιτικής της Ρώμης οφείλονταν κατά το παρελθόν στην ισχύ της Συγκλήτου. Χάρη στις στρατιωτικές της επιτυχίες προσαρτήθηκαν στο ρωμαϊκό κράτος πολλά νέα εδάφη και τον κυρίαρχο διοικητικό ρόλο της Συγκλήτου υπόσχεται να διατηρήσει και ο ίδιος ο Αλβίνος, αναθέτοντάς της την αρμοδιότητα διορισμού διοικητών στις επαρχίες.⁶³ Ο κυρίαρχος ρόλος της Συγκλήτου παρουσιάζεται, ωστόσο, τελικά ως μία ευκαταία κατάσταση για την εποχή αυτή, η οποία χαρακτηριζόταν, αντίθετα προς τις διακηρύξεις του Αλβίνου, από τον απόλυτα ρυθμιστικό ρόλο του στρατού στην άσκηση της πολιτικής, στον οποίο εναπέθετε και ο ίδιος τις ελπίδες για την επικράτησή του.

Οι παραδοσιακές συγκλητικές αξίες, μεταξύ των οποίων κυρίαρχη η *dignitas*, προσβάλλονταν από τον Ελαγάβαλο.⁶⁴ Μετά τη δολοφονία του και κατά την αναγόρευση του νέου αυτοκράτορα, Αλεξάνδρου Σεβήρου, το 222 μ.Χ., ως προϋπόθεση για την κοινή ευδαιμονία (*felices nos imperio tuo, felicem rem publicam*), που συνδέεται με αυτές τις παραδοσιακές αξίες, εκφράζεται από τη Σύγκλητο ο εξαγνισμός της δημόσιας ζωής από την πολυτέλεια και τον ευτελισμό των δημοσίων τιμών στην περίοδο της ηγεμονίας του Ελαγάβαλου.⁶⁵ Στοιχεία αυτής της ευδαιμονίας, την ίδια εποχή, είναι η ελευθερία σκέψης και λόγου⁶⁶ και η λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών, που εξασφάλιζαν μεγαλύτερη αξιοκρατία στην επιλογή των υποψηφίων για τη Σύγκλητο και την ιππική τάξη.⁶⁷

63. SHA, Clod. Alb. 13. 6-10: si senatus p. R. suum illud vetus haberet imperium nec in unius potestate res tanta consisteret, non ad Vitellios neque ad Neronos neque ad Domitianos publica fata venissent... quare, conmiliones, ego Caesareanum nomen, quod mihi Commodus detulit, nolo. di faxint, ut ne alii quidem velint. senatus imperet, provin(c)ias dividat, senatus nos consules faciat.

64. Ως αρνητικά στοιχεία που αποδόθηκαν στον Ελαγάβαλο, ώστε αυτός να ενταχθεί στην κατηγορία των «κακών» αυτοκρατόρων, αναφέρονται η σεξουαλική διαστροφή, η τυραννική σκληρότητα, η επιρροή των γυναικών της δυναστείας των Σεβήρων και η παραβίαση των ρωμαϊκών θρησκευτικών παραδόσεων. Για το θέμα βλ. M. Sommer, «Elagabal: Wege zur Konstruktion eines "schlechten" Kaisers», *SCI* 23 (2004) 95-110.

65. SHA, Alex. Sev. 6.5-71: felices nos imperio tuo, felicem rem p. infamis (imperator) [i]un(c)o tractus est ad exemplum timoris, lux(u)riosus imperator iure punitus est, contaminator honorum iure punitus est. di immortales Alexandro vitam. iudicia deorum hinc apparent. et cum egisset gratias Alexander, adclamatum est: Antonine Alexander, di te servent. Antonine Aureli, di te servent. Antonine Pie, di te servent. Antonini nomen suscipias rogamus.

66. SHA, Alex. Sev. 20.1: Moderationis tantae fuit, ut nemo umquam ab eius latere summo veretur, ut omnibus se blandum adfa(b)ilemque pr(a)eb(u)ere(t), ut amicos non solum primi aut secundi loci[s] sed etiam inferiores (a)er(r)otantes viseret, ut sibi ab omnibus libere, (qu)o(d) sentiebant, dici cuperet.

67. SHA, Alex. Sev. 19.3-4: idem senatores non nisi ad summorum in Palatio virorum suffragium fecit, dicens magnum virum esse oportere, qui faceret senatorem. idem libertinos

Ως προϋπόθεση για μία *felicem rem pulicam* τίθενται οι ιδανικές συνθήκες που εξασφαλίζονται μέσω της εφαρμογής των ρωμαϊκών νόμων. Στις επευφημίες της Συγκλήτου κατά την αναγόρευση των Βαλβίνου και Πουπητινού, με απόφασή της (*felices vos iudicio senatus*) μετά το τέλος της σύντομης εξουσίας των δύο Γορδιανών καθίσταται εμφανής ο ρόλος που αναγνωρίζεται για την επίτευξη της κοινής ευδαιμονίας στην απονομή της δικαιοσύνης, η οποία προέβλεπε την εξολόθρευση του Μαξιμίνου και του γιου του ως εχθρών του κράτους.⁶⁸ Η εφαρμογή των ρωμαϊκών νόμων ως προϋπόθεση για τη *felicitas publica* θα σήμαινε τελικά αποκατάσταση του κύρους της Συγκλήτου.⁶⁹ Στο ίδιο πλαίσιο μπορεί να ενταχθεί και η αναφορά στη σημασία της απονομής δικαιοσύνης στη βιογραφία του Πρόβου (βλ. παραπ., *Prob.* 20.5-6), εφόσον προϋπόθεση για αυτήν θα ήταν μία σύμφωνη με τις προσδοκίες της αριστοκρατίας αναδιάρθρωση της διοίκησης του κράτους· ομοίως, και η αναφορά στην *concordia* του ηγεμόνα με τη Σύγκλητο στη βιογραφία του Αυρηλιανού (βλ. παραπ., *Aurel.* 50.5), παρότι η σημασία που της αποδίδεται για την κοινή ευδαιμονία προκύπτει, εξ αντιθέτου, από φόβο της Συγκλήτου για την *crudelitas* της πολιτικής του αυτοκράτορα.

Ο ρόλος της Συγκλήτου ήδη από την πρώιμη ιστορία της Ρώμης, ως γνωστόν, ήταν αφενός η ανάδειξη των υπάτων και του αυτοκράτορα, αφετέρου η λήψη αποφάσεων για πολιτικά και στρατιωτικά ζητήματα και προϋπόθεση για την άσκηση αυτού του ρόλου ήταν η ελευθερία της έκφρασης. Για τον βιογράφο του Τακίτου η ελευθερία λόγου ήταν μία αναμφισβήτητη απόδειξη της πολιτειακής αλλαγής που σημειώθηκε κατά την εποχή της ηγεμονίας του τελευταίου, σε τέτοιο σημείο ώστε να γίνεται λόγος για επιστροφή στο *antiquum status senatus*, στοιχείο της

numquam in equestrem locum redegit adserens seminarium senator(um) equestrem locum esse.

68. SHA, Max.-Balb. 2.11-12: *hostis publicus Maximinus cum filio pereat, hostem publicum vos persequimini. felices vos iudicio senatus, felicem rem p. vestro imperio.* Για το θέμα βλ. J. Béranger, «Les Procès Politiques Évoqués par l'Histoire Auguste», *Bonner Historia-August.-Coll.* 1975-1976, Βόννη 1978, σ. 60 κ.ε. Από τον λόγο που εκφωνήθηκε στη Σύγκλητο προκύπτει και η προέλευση του συγγραφέα από την υψηλή τάξη της ρωμαϊκής κοινωνίας των ύστερων αυτοκρατορικών χρόνων, ο οποίος εκπροσωπεί τη γνήσια αριστοκρατική παράδοση. Για το θέμα βλ. J. Burian, «Zur historischen Glaubwürdigkeit der Gordiani tres in der Historia Augusta», *Atti Colloqui Patavino sulla Historia Augusta, marzo 1963*, pubbl. dell'Ist. di Storia antica dell'Univ. di Padova IV Roma L'Erma 1963, σσ. 41-66.

69. SHA, Max.-Balb. 17.2-5: *gratulatus sum urbi Romae, cuius ad salutem estis electi, gratulatus senatui, cuius pro iudicio, quod in vos habuit, reddidistis pristinam dignitatem... Puppiano et Balbino Augustis Claudius Iulianus... quo[d]circa nulla vox (tam) fortis, nulla oratio tam felix, nullum ingenium tam fecundum numquam fuerit, quod possit publicam felicitatem digne exprimere. quae quanta et (cu)ius modi si[n]t, iam in ipso exordio principatus vestri cognoscere potuimus, qui leges Romanas aequitatemque abolitam et clementiam, qu(a)e iam nulla erat, et vitam et mores et libertatem et spem successionum atque heredum reduxistis.*

ευημερίας που χαρακτηρίζει την εποχή (florete Roma, floret tota res publica).⁷⁰

Η μερική αποκατάσταση των μειωμένων εξουσιών της Συγκλήτου πραγματοποιήθηκε κατά το διάστημα interregnum που μεσολάβησε από τον θάνατο του Αυρηλιανού ως την ανάληψη της εξουσίας από τον Τάκιτο και έφτασε στο αποκορύφωμά της επί Πρόβου. Κατά τη διάρκεια αυτής της μεσοβασιλείας, η εκλογή του νέου ηγεμόνα γινόταν μόνον από τους άξιους ανθρώπους της Ρώμης, δηλαδή από τα μέλη των ανώτερων τάξεων. Μια τέτοιου είδους εκλογή συνεπαγόταν αρμονία στα σώματα του στρατού, ειρήνη στα λαϊκά στρώματα και γενικά αποκατάσταση της εσωτερικής ηρεμίας, εφόσον η ομόνοια των πολιτικών δυνάμεων και η συγκυριαρχία αυτοκράτορα, Συγκλήτου, στρατού και λαού, εξάλειψαν τον κίνδυνο που συνιστούσαν στο παρελθόν οι διεκδικητές του θρόνου.⁷¹ Με την ανάληψη της εξουσίας από τον Πρόβο, ο οποίος άσκησε την εξουσία και διαμόρφωσε τους νόμους σύμφωνα με την επιθυμία της Συγκλήτου και του λαού, επικράτησε μια σταθερή περίοδος ευδαιμονίας για το κράτος (secura continuata felicitate).⁷²

Σε επιστολή προς τη Σύγκλητο ο Πρόβος εισηγήθηκε την ανέγερση έφιππου αγάλματος και την κατασκευή οικίας δημοσία δαπάνη προς

70. Σε δημόσιες επιστολές της Συγκλήτου προς τις πόλεις και σε ιδιωτικές επιστολές συγκλητικών για την αναγόρευση του νέου αυτοκράτορα, γίνεται λόγος για την αποκατάσταση του ρόλου της Συγκλήτου. SHA, Tac. 12.1: scirent omnes socii omnesque nationes in antiquum statum re[d]disse rem p. ac senatum principes legere, immo ipsum senatum principem factum, leges a senatu petendas, reges barbaros senatui supplicaturos, pace(m) ac bella senatu auctore tractanda. Πρβ. SHA, Tac. 19.3-5: nos recepimus ius proconsulare, redierunt ad praefectum urbi appellationes omnium potestatum et omnium dignitatum... opti(nui)mus, pater sancte, quod semper optavimus: in anti(q)uum statum senatus revertit. nos principes facimus, nostri ordin(i)s sunt potestates. gratias exercitui Romano et vere Romano: reddidit nobis, quam semper habuimus potestatem. abice Ba[t]janos Puteolanosque secessus, da te urbi, da te curiae. floret Roma, floret tota res p.; imperatores damus, principes facimus; possumus et prohibere, qui c(o)epimus facere. dictum sapienti sat est.

71. SHA, Tac. 2.2-6: quam (g)ravis senatus auctoritas fu[er]it? nullus usquam tyrannus emersit, sub iudicio senatus et militum populi que Romani totus orbis est temperatus; non illi principem quemquam, ut recte facerent, non tribuniciam potestatem formidabant, sed -quod est in vita optimum - se timebant... tunc odio pr(a)esentium exercitus, qui creare imperatorem raptim solebat, ad senatum litteras misit, de quibus priore libro iam dictum est, petens, ut ex ordine suo principem legerent. verum senatus, sciens lectos a se principes militibus non placere, rem ad milites rettulit, dumque id saepius fit, sextus peractus est mensis.

72. SHA, Car.-Carin... 1.2: videbatur post diversita(t)e(m) malorum iam secreta continuata felicitate m(a)nsura post Aurelianum vehementem principem Probo ex sententia (senatus ac populi) leges et gubernacula [senatus ac populo] temperante. Κατά τον L. Polverini, «La *Historia Augusta* e la restaurazione senatoria di Probo», *RFIC* 106 (1978) 414-420, τα μέτρα του Πρόβου υπέρ της αποκατάστασης του κύρους της Συγκλήτου προβάλλονται σύμφωνα με τις επιταγές του πανηγυρικού είδους της βιογραφίας, στις οποίες ανταποκρίνεται ο συγγραφέας, χωρίς αυτά να έχουν κάποια σχέση με την ιστορική πραγματικότητα.

τιμή του Κάρου, πράξη η οποία αποτελούσε έκφραση ευγνωμοσύνης για τους *veteres mores* που χαρακτήριζαν τον τελευταίο. Με τον όρο αυτό γίνεται υπαινιγμός στον παλιό πολιτικό ρόλο της Συγκλήτου, που αποκαταστάθηκε επί των ημερών του τελευταίου, η ευχή, ωστόσο, να υπήρχαν περισσότεροι άξιοι πολιτικοί άνδρες σαν τον Κάρο, υπαινίσσεται την αντίθετη προς το περιεχόμενο της ευχής πραγματικότητα. Το αν τελικά ο ηγεμών θα τεθεί πράγματι στην υπηρεσία των δημοσίων υποθέσεων, εξαρτάται από την προσωπική του *integritas*, και εφόσον η τελευταία δεν φαίνεται να χαρακτηρίζει στην επιθυμητή συχνότητα ή στον επιθυμητό βαθμό τους αυτοκράτορες γενικά, εκφράζεται εύλογα φόβος για την επίτευξη πραγματικής ευδαιμονίας για την Ρώμη (*felix autem esset nostra res publica, si...*).⁷³

Όπως προκύπτει από την εξέταση των άμεσων και έμμεσων αναφορών στη *felicitas temporum* στην *Historia Augusta*, οι κύριες έννοιες που αποδίδουν το περιεχόμενο της «ευδαιμονίας των καιρών» και εκφράζουν τις προσδοκίες όλων των κοινωνικών στρωμάτων είναι αφενός η εξωτερική και εσωτερική ειρήνη και η ασφάλεια, από τις οποίες εξαρτάται και η υλική ευμάρεια. Οι έννοιες αυτές συνδέονται με την κοινή ευδαιμονία που απολάμβανε η αυτοκρατορία κατά τις ηγεμονίες του Σεπτίμιου Σεβήρου, των δύο Γορδιανών, των Βαλβίνου και Πουπηνού, του Κλαύδιου Γοθθικού, του Αυρηλιανού και του Πρόβου, στην περίπτωση του τελευταίου τουλάχιστον ως σχεδιασμένη αλλά απραγματοποίητη στην πράξη πολιτική λόγω της μικρής διάρκειας της ζωής του. Οι αντιλήψεις για την αξία της συγκεκριμένης πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης, που αναδεικνύονται τόσο από το πρόγραμμα των ιδίων των αυτοκρατόρων όσο και από τις προσδοκίες ή τις επιδοκίμασιες του κόσμου για την επίτευξή της, είναι αναμενόμενες σε μία εποχή της Ρωμαϊκής ιστορίας κατά την οποία σημειώνονταν διαρκείς εξωτερικοί και εσωτερικοί πόλεμοι.

Σημαντική θέση, εξάλλου, για την «ευδαιμονία των καιρών» στη συνείδηση των τάξεων της Συγκλήτου κατέχει, σε σχέση με την πολιτική, η αποκατάσταση του κύρους της Συγκλήτου, η οποία ήταν εν μέρει το υποκατάστατο του χαμένου κύρους της Συγκλήτου της εποχής της Δημοκρατίας. Η αναβάθμιση του ρόλου της Συγκλήτου εμφανίζεται ως πρό-

73. SHA, *Cari-Carini...* 6.2-3: *felix autem esset nostra res p., si, qualis Carus est aut plerique vestrum, plures haberem in actibus conlocatos. quare equestrem statu(am) viro morum veterum, si vobis placeat, decernendam censeo, addito eo ut publico sumptu [vel] eidem exaedificetur domus marmoribus a me delatis. decet enim nos talis integritatem remunerari viri et reliqua.* Η έννοια της *Felicitas Publica* συνδέεται με προσωπικές αρετές του Καρίνου και σε επιγραφή της Ρώμης (CIL VI, pars 4, fasc. 3, 36954). Οι αρετές που παραδοσιακά προβάλλονται και σε αυτή την περίπτωση είναι η *virtus* και η *clementia* του αυτοκράτορα.

θεση στο πολιτικό πρόγραμμα του Πεσκήννιου Νίγηρα και του Αβίδιου Κάσσιου, που αποδείχθηκε όμως στην πράξη ψευδής ή, σε κάθε περίπτωση, μη πραγματική. Ως πολιτική πραγματικότητα εμφανίζεται η ίδια στις ηγεμονίες των Βαλβίνου και Πουπηνού, του Τακίτου, του Πρόβου και του Κάρου. Αν και διεκδικητές αυτής της αποκατάστασης ήταν, προφανώς, τα μέλη των ηγετικών τάξεων, αποδέκτες των ευεργετικών αποτελεσμάτων μιας τέτοιας πολιτειακής προσαρμογής ήταν τελικά όλα τα κοινωνικά στρώματα, εφόσον η ισορροπία των πολιτικών δυνάμεων στην άσκηση της εξουσίας εξασφάλιζε την εσωτερική ομόνοια.

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι η εξασφάλιση της εσωτερικής και εξωτερικής ειρήνης δεν παρουσιάζεται μόνον ως πολιτική επιλογή, κάτι που ισχύει σχεδόν για όλους τους αυτοκράτορες και επίδοξους διαδόχους, εφόσον αυτή ήταν η γενική προσδοκία μέσα στον ασταμάτητο κύκλο των εμφυλίων για τη διαδοχή, αλλά και προσωπική προτίμηση των ίδιων των ηγεμόνων, όπως και επί Αντωνίων. Η «ευδαιμονία των καιρών», ωστόσο, που συνδέεται με την ασφάλεια και τη σωτηρία του κράτους, δεν παρουσιάζεται για τους περισσότερους αυτοκράτορες του 3ου αι. ως πραγματικό πολιτικό επίτευγμα, όπως τον 2ο αι., αλλά ουσιαστικά μόνον ως μελλοντική ή ευκαταία αλλά απραγματοποίητη κατάσταση. Σε κάθε περίπτωση, η έννοια συνδέεται με τις προσωπικές αρετές του ηγεμόνα, όπως από αυτές εξαρτώνταν, σύμφωνα με την παραδοσιακή αντίληψη της εποχής της Δημοκρατίας, η προσωπική *felicitas* του ηγεμόνα.

Η ηθική ποιότητα και τα προσωπικά χαρακτηριστικά του ηγεμόνα φαίνεται πως παίζουν μεγαλύτερο ρόλο ειδικά στο είδος της εσωτερικής πολιτικής που αυτός θα ασκήσει, εφόσον η απόλυτη εξουσία του έρχεται αναπόφευκτα σε σύγκρουση με τον παραδοσιακό ρόλο της Συγκλήτου στη διακυβέρνηση του κράτους. Σύμφωνα με τις αντιλήψεις για την αλληλεξάρτηση της προσωπικής *felicitas* του αυτοκράτορα και της ευδαιμονίας του κράτους που εξετάστηκαν, η *felicitas temporum* δεν εξαρτάται μόνον από τη στρατιωτική επιτυχία του ηγεμόνα, τη *felicitas imperatoria*, την οποία εξασφάλιζαν, παραδοσιακά κατά την εποχή της Δημοκρατίας, ο θεϊκός παράγοντας και η τύχη. Η αποφυγή του κινδύνου να μετατραπεί η ηγεμονία σε τυραννία αλλά και η αποσόβηση του κινδύνου για τη ζωή και την εξουσία του ίδιου του ηγεμόνα – αν και τέτοια ήταν η κατάληξη των περισσοτέρων – επαφίενται κυρίως στον ίδιο τον αυτοκράτορα και στις προσωπικές του αρετές. Παρότι οι πολιτικές αρχές των Αντωνίων φαίνεται πως προσδιόριζαν τη θεωρητική στάση των αυτοκρατόρων του 3ου αι., οι τελευταίοι αποδείχθηκαν είτε απρόθυμοι είτε αδύναμοι να την εφαρμόσουν στην πράξη. Όσοι ενέπνευσαν περισσότερες ελπίδες με

τη γνησιότητα των προθέσεών τους για την επίτευξη αυτών των στόχων, δεν ήταν αρκετά *felices*, με την αρχική σημασία της έννοιας, ώστε να μακροημερεύσουν και να εφαρμόσουν τη σχεδιαζόμενη πολιτική τους.

ΔΟΥΚΑΙΝΑ Γ. ΖΑΝΝΗ